

Felip Gallart Fernández
Vicent Lladonosa Giró
Diego García Castilla

MARIA DE RIU BERENGUÉ, LLUITADORA I MILICIANA ANARCOSINDICALISTA

Els de Riu d'Arbeca

originaris de la Seu d'Urgell, els de Riu van arribar a Arbeca per fer-se càrrec de la seva notaria al darrer terç del segle XVIII. Així Ramon Riu i de Duque i més endavant Ramon de Riu Ponsico, avantpassats de Maria de Riu, regentaren la notaria arbequina al carreró de Dalt o de sant Feliu, on encara s'hi conserva una llinda de porta amb la inscripció: R^o Riu Not, any 1872.¹ Tot i que hem vist que en molts articles i informacions la identitat de la Maria de

Riu es consigna com a Maria Riu, o Maria Rius, el cert és que tant el seu naixement al registre civil,² a la partida de bateig,³ com a l'anotació del seu matrimoni⁴ la nostra protagonista consta com a Maria de Riu Berengué i és aquesta la forma que seguirem per anomenar-la. Segons la documentació que hem pogut trobar ens consta que el primer que va utilitzar la preposició de davant del cognom Riu va ser el notari i repadri de la Maria, Ramon de Riu Ponsico a partir de l'any 1800.⁵

El padri de la Maria de Riu per via paterna, Antoni de Riu Soler, no va seguir la tradició notarial de la família i es va dedicar a la confiteria.⁶ Es va casar en primeres núpcies⁷ amb Teresa Pastó Pau, una vídua d'Arbeca que tenia pràcticament 23 anys més que ell i amb qui no va tenir fills. Antoni de Riu encara es va casar dues vegades més. La segona⁸ amb Maria Piera Ardebol del Poal, padrina de la Maria de Riu. A la mort de la Maria Piera encara es va casar⁹ amb la Margarida Navés Esqué d'Arbeca amb qui va tenir un fill,¹⁰ Josep de Riu Navés, que va morir a Arbeca l'any 1904 als 22 anys.

¹ SANS, Josep Maria Sans; PAU, Antoni; JUNYENT, Emili (2014). *Arbeca. Història i record, 30 anys després*, Ajuntament d'Arbeca, p. 121.

² Registre Civil d'Arbeca. Volum 19. Secció 1a. Foli 210, Núm. 95.

³ Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. (AHAT) Llibre XIII de baptismes d'Arbeca. Folis 158gt i 159r. Núm. 98.

⁴ Registre Civil de Barcelona. Volum 13-10. Secció 2a. Foli 85. Núm. 368.

⁵ AHAT, Arxiu Llibre IV de matrimonis 1800-1851, p. 1r. En tenir constància ja a partir de l'any 1800 quant a l'anotació del matrimoni entre Anton Martí i Maria Queralt, celebrat a Arbeca el 17 de maig de 1800, consta que van signar capítols matrimonials en poder de Dn. Ramon de Riu i Ponsico Notari de la present vila als 18 de Abril de 1800.

⁶ AHAT, Llibre 5è de matrimonis d'Arbeca. Foli 43. Dia de professió: confiter.

⁷ AHAT, Llibre 5è de matrimonis d'Arbeca. Folis 43 i 44.

⁸ AHAT, Llibre 6è de matrimonis d'Arbeca. Folis 40r i 40gt.

⁹ AHAT, Llibre 6è de matrimonis d'Arbeca. Folis 49r i 49gt. Núm. 2.

¹⁰ AHAT, Llibre XI de baptismes d'Arbeca. Foli 311r. Núm. 85.

La tradició dels de Riu com a notaris va continuar amb Francesc de Riu Soler, germà de l'Antoni de Riu Soler, i el seu fill Josep de Riu Robinat, que va fer de passant de notari i va morir¹¹ el 21 d'agost de 1910, exactament 19 anys abans de la supressió de la notaria d'Arbeca i de la seva incorporació a les Borges Blanques el 21 d'agost de 1929, sent el seu darrer notari Luis Hernández Palmes.¹²

Naixement i infantesa

Maria de Riu Berengué va néixer¹³ al carrer de Santa Caterina d'Arbeca (actual carrer 11 de setembre) el 30 de novembre de 1900.¹⁴ Fou batejada¹⁵ a l'església de Sant Jaume Apòstol d'Arbeca l'1 de desembre de 1900. Era la filla gran del matrimoni¹⁶ format per Francesc de Riu Piers, pagès d'Arbeca i de Raimunda Berengué Soler de Miralcamp. El matrimoni va tenir dos fills: la Maria i el Ramon,¹⁷ aquest nascut el 23 de gener de 1903, també a Arbeca.

Tal com era freqüent en aquella època, i més en les nenes, la Maria de Riu no va poder assistir a l'escola i va haver de començar a treballar com a aprenent de camisera en un taller del seu poble.¹⁸ Tot i que molt menuda, a finals de juliol de 1909 la Maria de Riu viuria a Arbeca mateix la versió ponentina més greu i rellevant de la Setmana Tràgica amb l'assalt a l'estació de les Borges Blanques, la crema dels vagons del tren a la Floresta el 27 de juliol. Poques hores després la presa d'Arbeca per part de la Guàrdia Civil i d'un esquadró de cavalleria de l'exèrcit. I posteriorment la detenció de trenta-nou arbecuins.¹⁹ Entre els detinguts del motí cal destacar els arbecuins Antoni Torre Andreu, l'Antonet del Mitger, i, sobretot, el doctor Roig, en Josep Perera, un estudiant de medicina que a Barcelona havia establert contactes amb els moviments anarquistes i s'havia impregnat de les seves reclamacions, protestes i reivindicacions.²⁰

La lluita anarcosindicalista

Arribada a Barcelona

La neutralitat espanyola durant la I Guerra Mundial va beneficiar extraordinàriament l'economia catalana. Barcelona rebia una gran empenya demogràfica amb l'arribada d'immigrants d'arreu de Catalunya i de l'Estat espanyol atrets per la gran oferta de treball que hi havia a les seves fàbriques que treballaven a ple rendiment per a les nacions en guerra. Com tants altres lleidatans i lleidatanes Maria de Riu es va traslladar de ben jove a Barcelona. Com també ho van fer grans noms femenins de l'anarcosindicalisme ponentí: Pepita Not de Torregrossa, Soledat Estorach d'Albatàrrac o Ramona Berni de Mollerussa. Juntament amb la seva família Maria de Riu va arribar a la capital catalana als 18 anys, i un cop allí es va integrar en el moviment obrer anarcosindicalista, ella i tota la seva família.

¹¹ AHAT, Llibre X d'òbits d'Arbeca. Foli 166gt. Núm. 40.

¹² SANS, Josep Maria Sans; PAU, Antoni; JUNYENT, Emili (2014), *Arbeca. Història i record, 30 anys després*, Ajuntament d'Arbeca, p. 121.

¹³ Registre Civil d'Arbeca. Volum 18. Secció 1a. Foli 210.

¹⁴ El naixement de Maria de Riu va ser l'any 1900 i no l'any 1909 com consta erròniament en algunes publicacions.

¹⁵ AHAT, Llibre XIII baptismes d'Arbeca, Folis 158gt i 159r.

¹⁶ AHAT, Llibre (1895-1921) de matrimonis d'Arbeca. Folis 23r i gt. Núm. 7.

¹⁷ AHAT, Llibre XIII de baptismes d'Arbeca. Folis 203r i gt. Núm. 8.

¹⁸ ITURBE, Lola (2015), *La mujer en la lucha social y en la Guerra Civil Española*, La Malatesta Editorial, Madrid, p. 83.

¹⁹ RUBIÓ, Josep; SOLDEVILA, Jordi (2010), "Més enllà de Barcelona: la Setmana Tràgica a les comarques de Ponent. Una primera aproximació", *Úrtx. Revista Cultural de l'Urgell*, p. 242-143.

²⁰ RUBIÓ, Josep; SOLDEVILA, Jordi (2010), "Més enllà de Barcelona: la Setmana Tràgica a les comarques de Ponent", p. 244.

Després de la Setmana Tràgica de 1909 el Partit Republicà Radical, que havia derrotat Solidaritat Catalana, va començar a perdre la confiança i el suport dels obrers. La gran majoria es van afiliar a la Confederació Nacional del Treball (CNT), nascuda a Barcelona l'1 de novembre de 1910, una organització anarquista d'àmbit nacional que feia més estable i efectiva la seva lluita i que va arribar a ser la més important de l'estat.

L'any 1918, quan la Maria de Riu era a Barcelona el triomf del proletariat a la revolució russa l'any 1917 esperonava els treballadors. En el Congrés de la Regional Catalana, celebrat a Sants del 28 de juny a l'1 de juliol de 1918, s'establien les bases del sindicalisme anarquista i es creaven els sindicats únics o d'indústria. Els postulats anarcosindicalistes de la CNT d'acció directa, el federalisme, l'autonomia, la solidaritat, el suport mutu i la democràcia directa a través de l'autoorganització i l'assemblea triomfaven entre l'obrerisme.²¹ L'acabament de la Primera Guerra Mundial, el novembre de 1918, va afectar molt negativament l'economia espanyola i catalana que entrava en una crisi molt profunda. El sistema polític de la Restauració es descomponia. Les condicions de vida dels treballadors empitjoraven.

El desembre de 1918 començava a Camarasa la Vega de la Canadenca, que va suposar per al moviment obrer català un dels seus més grans triomfs amb la readmissió dels acomiadats, l'alliberament dels presos, la jornada de vuit hores a l'empresa Canadenca, augment de sou, i aixecament de l'estat de guerra.

L'acció directa

En acabar el 1919 els empresaris no acceptaven establir el decret de les vuit hores a les seves fàbriques i esdevenien noves vagues. La patronal enduria la situació amb el tancament patronal (locaut) que es va perllongar fins al gener de 1920, despatxant treballadors i empenyent-los a la misèria. Els sindicalistes de la CNT s'enfrontaven a grups armats de la Unió de Sindicats Lliures i de la patronal i a les forces de l'ordre. Els patrons disposaven de diners per contractar mercenaris, alguns d'ells veterans de la guerra europea, per atemptar contra els líders sindicals obrers. Tenien la complicitat dels polítics per fer lleis restrictives i repressores de les organitzacions sindicals i dels jutges per aplicar-les i comptaven amb el suport de la monarquia, de la policia, de les forces de l'ordre i dels militars esperonats pels continus estats d'excepció. Per la seva banda, la CNT responia amb una defensa activa i armada contra el setge patronal, amb accions armades contra patrons, polítics, membre dels sindicats lliures i les forces militars i d'ordre.

L'any 1920 el terrorisme d'estat introduïa la llei de fugues, que permetia matar a trets qualsevol sospitós que evités la seva captura. El clima de violència i crispació augmentava. El 19 de juliol de 1919 Pau Sabater "Tero", dirigent sindical del Tèxtil era assassinat i el 15 de setembre moria a trets Bravo Portillo, expolicia i exespia a sou dels alemanys i un dels organitzadors del pistolisme a sou dels empresaris. Aquell clima de violència es va saldar amb centenars de víctimes, entre ells grans líders de l'anarquisme com Evelio Boal i Antoni Feliu, el 1921; Salvador Seguí, l'any 1923; o l'advocat laboralista Francesc Layret, l'any 1920. La reacció d'aquella espiral de violència va provocar la mort de Francisco Maestre Laborde, comte de Salvatierra, assassinat a València l'agost de 1920 i la del president de govern Eduardo Dato, mort en un atemptat a Madrid el març de 1921.

La família

L'1 d'octubre de 1919, la Maria de Riu es casava²² a l'església de Sant Pau de Barcelona amb el jove fuster de Barcelona Joan Prat Creixell,²³ també vinculat, com veurem més endavant, a la lluita anarcosindicalista. Poc més d'un any després va néixer la seva primera filla, Rita Prat de

²¹ AISA, Ferran (1984). *La cultura anarquista a Catalunya*, Edicions de 1984, Barcelona, p. 63.

²² Registre Civil de Barcelona, Volum 13-10. Secció 2a. Foli 85. Núm. 368.

²³ A la partida matrimonial Joan Prat Creixell consta com a jornaler, però en els naixements dels seus fills consta com a fuster.

Riu,²⁴ i el 19 de setembre de 1922 el seu segon fill, Francesc Prat de Riu,²⁵ vivien al carrer Priorat número 21 al barri de Sants de Barcelona.

Los Solidarios

Maria de Riu ben aviat va començar a interessar-se per les lluites sindicals i per la ideologia anarquista. Va entrar a formar part del Sindicat del Vestir de la CNT de Barcelona, situat a l'Ateneu Faros (carrer Conde del Asalto, actual carrer Nou de la Rambla). Allà va tenir contacte amb altres militants com Lola Iturbe i moltes més. Segons Iturbe²⁶ va formar part de la junta del Sindicat del Vestir i en va tenir el carnet número 1, encara que sembla que no va ocupar càrrecs gaire representatius. Segons la mateixa autora²⁷ era una noia bonica i intel·ligent que molt aviat es va entusiasmar per les lluites sindicals i que

Su temperamento dinámico y resuelto la inclinó hacia actividades más radicales. Fue, pues, una militante de acción. A tal característica se debe que María Rius, habiendo ejercido muy pocos cargos representativos en la Organización, fuese, sin embargo, una de las compañeras más conocidas y apreciadas en los medios de la CNT y en los grupos anarquistas.

Tant és així que Maria de Riu va formar part d'un dels grups d'acció llibertària més radical, segurament el més conegut i llegendari: *Los Solidarios*. És possible que ho fes a través del seu marit, que ja hem vist que era fuster, ja que aquest grup d'acció tenia especials vincles amb el sindicat dels fusters.²⁸ Juntament amb la Maria de Riu, al grup s'hi van associar altres dones com la Pepita Not de Torregrossa, la Ramona Berni de Mollerussa, la Julia López i Maria Luisa Tejedor.²⁹

Los Solidarios va ser creat a Barcelona l'octubre de 1922. Havia evolucionat a partir del grup Crisol i era successor d'un grup anterior anomenat "los Justicieros". El seu nucli³⁰ el formaven Ricardo Sanz, Francisco Ascaso, Buenaventura Duruti, Garcia Oliver, Aurelio Fernández, Rafael Torres Escartín, Gergorio Suberviola, Alfonso Miguel, Miguel Garcia Vivancos, Manuel Campos, Eusebio Brau i el Toto de León (Gregorio Martínez Garmón). Els seus objectius eren enfrontar-se al pistolisme dels patrons, defensar els objectius anarquistes de la CNT i fundar una federació d'àmbit estatal que unís tots els grups propers ideològicament, però dispersos per la península.³¹

La Dictadura de Primo de Rivera

El 13 de setembre de 1923, Miguel Primo de Rivera, capità general de Catalunya, va donar un cop d'estat amb el vistiplau del rei Alfons XIII. El 14 de setembre la CNT va respondre amb una vaga general que no va tenir èxit. Tot i que en un primer moment no va prohibir la CNT, la va sotmetre a una forta i implacable repressió. No va ser així amb la UGT i al PSOE que van col·laborar amb el Directori Militar. El nou règim dictatorial va aprofitar l'assassinat del botxí de Barcelona, el 7 de maig de 1924, per un grup anarquista, per detenir tots els comitès confederals, clausurar

²⁴ Registre Civil de Barcelona. Volum 99-8. Secció 1a. Foli 397 Núm. 1913.

²⁵ Registre Civil de Barcelona. Volum 105-8. Secció 1a. Núm. 1573.

²⁶ ITURBE, Lola (2015). *La mujer en la lucha social y en la Guerra Civil Española...* p. 83.

²⁷ ITURBE, Lola (2015). *La mujer en la lucha social y en la Guerra Civil Española...* p. 83.

²⁸ CHRISTIE, Stuart (2010). *Nosotros los anarquistas: un estudio de la Federación Anarquista Ibérica (FAI) 1927-1937*. Universitat de València, p. 30.

²⁹ CHRISTIE, Stuart (2010). *Nosotros los anarquistas...* p. 30.

³⁰ SANZ, Ricardo (1966). *El sindicalismo y la política, Los "Solidarios" y "Nosotros"*, Imp. Dulaurier, Tolosa, p. 97.

³¹ CHRISTIE, Stuart (2010). *Nosotros los anarquistas...* p. 30.

els sindicats i suspendre *Solidaridad Obrera*.³² La CNT entrava en la clandestinitat i el grup de *Los Solidarios* continuava la seva lluita a través de l'acció directa i Maria de Riu i la seva família hi col·laboraven.

Una fàbrica d'explosius

El 13 d'agost de 1924,³³ la policia va entrar al domicili de Maria de Riu al carrer Priorat 21 de Sants. Allà fou detinguda, juntament amb els seus pares i el seu company, Joan Prat Creixell. Van trobar una bomba esfèrica, unes quantes pistoles i revòlvers, gran nombre de càpsules, i diverses quantitats de líquids, que la policia va suposar que anaven destinades a la fabricació d'explosius i altres efectes.³⁴ Tots van ser empresonats. Els pares de la Maria de Riu al cap de poc van ser deixats en llibertat.³⁵ Gairebé un any després la Maria de Riu va ser deixada en llibertat, no així el seu marit que havia fugit i va ser declarat en rebel·lia.³⁶ En el sumari també s'hi va veure implicat Joan Colet Velasco,³⁷ que fou detingut per tinença il·lícita d'armes l'endemà mateix quan entrava al domicili dels Riu. El juny de 1926 el comandant d'infanteria Pérez Garverí decretava el sobreseïment provisional de la causa instruída³⁸ contra la Maria de Riu, processada per tinença i fabricació d'armes. El seu marit encara estava processat en rebel·lia.

Fugues i suport als presos

A més de la seva implicació directa en les accions de l'organització anarcosindicalista, la Maria de Riu va dedicar una part molt important de la seva lluita al suport als presos, formant part del Comitè Progresos de la CNT. A més va participar en l'encobriment i en diverses fugues de companys de la seva organització. Segon Lola Iturbe³⁹ degut a la seva implicació en l'ajut als presos i acusada com a organitzadora de les fugues en alguna ocasió, va haver de marxar a França durant la dictadura de Primo de Rivera.

Antoni Devesa

Mentre estava detinguda per fabricació i tinença d'explosius, la Maria de Riu va haver de declarar davant del Consejo Supremo de Guerra y de Marina en el procés que se seguia contra uns anarquistes i els seus còmplices per l'assalt a la Caixa d'Estalvis de Terrassa del 12 de setembre de 1923, amb el resultat de robatori de sis mil pessetes i la mort a trets d'un sometent i una altra persona ferida. Dos dels anarquistes, Jesús Pascual Aguirre i Josep Saleta, van ser executats a Terrassa dos dies després dels fets.⁴⁰ A l'atracament, entre altres, hi estava complicat Antoni Devesa, que havia estat reconegut com un dels assaltants i per a qui el fiscal damanava cadena perpètua i contra qui els defensors tenien la impressió que el Consell de Guerra el condemnaria a mort,⁴¹ com finalment va ser. Josep Aracil Cortés, complicat en el cas, també va ser finalment condemnat a mort. La Maria de Riu va testificar que el dia dels fets ella i el seu fill passejaven amb

³² GÓMEZ, Juan (2006). *Historia del anarquismo español: epílogo hasta nuestros días*, La Malatesta editorial, Madrid, p. 176.

³³ *La Vanguardia*, 5 de juliol de 1925, p. 7.

³⁴ *El Siglo Futuro*, 14 d'agost de 1924, p. 3.

³⁵ *La Vanguardia*, 11 de setembre de 1924, p. 6.

³⁶ *La Vanguardia*, 5 de juliol de 1925, p. 8.

³⁷ *La Libertad*, 5 de setembre de 1924, p. 6.

³⁸ *La Nación*, 11 de juny de 1926, p. 6 / *La Vanguardia*, 11 de juny de 1926, p. 6.

³⁹ ITURBE, Lola (2015). *La mujer en la lucha social y en la Guerra Civil Española...* p. 84.

⁴⁰ *El Imparcial*, 24 d'agost de 1924, p. 3.

⁴¹ *La Voz*, 20 d'agost de 1924, p. 2.

Antoni Devesa pel Passeig de Colom.⁴² De res no va valer la coartada que Maria de Riu va proporcionar a l'Antoni Devesa. El Consell de Guerra va condemnar els dos anarquistes a ser executats la matinada del dia 2 de març de 1925. Per legitimar el seu fill, Devesa es va casar amb la seva companya a les vuit de la nit del dia 1 de març. Els va casar el jutge del districte de la Universitat. Finalment dues hores abans de ser lliurats al botxí per a la seva execució, el jutge instructor els va comunicar l'indult que havia signat el rei. Havia estat, deia la premsa, perquè el capità general ho havia demanat al Directori, després de la gran quantitat de peticions que hi havia hagut a favor d'aquell indult. Després de romandre quinze hores en capella els reus van poder abraçar els seus familiars amb grans mostres d'alegria. Finalment van ser retornats a les seves cel·les.⁴³ Fonts anarquistes asseguren que diverses gestions i trucades confidencials de l'anarquista Àngel Pestaña cap al governador civil de Barcelona (el tristament famós Milans del Bosch) van aconseguir que el rei Alfonso XIII emetés un indult d'última hora cap als acusats.⁴⁴

Aquest fet no va plaure gaire a Joan Prat Creixell, marit de la Maria. Segons Lola Iturbe⁴⁵ la Maria de Riu va declarar que Devesa no havia pogut cometre aquell crim ja que durant els fets era amb ella en una situació molt íntima. Aquest fet va desencadenar que el company de la Maria de Riu trenqués la seva relació amb ella.

Joaquín Blanco Martínez, el Picón

Antoni Devesa no va ser l'únic per a qui la Maria de Riu va declarar a favor tot proporcionant-li una coartada. Al finals de setembre de 1924 la Maria de Riu va testificar en el judici⁴⁶ per les morts a trets de l'agent de vigilància Jesús Fernández Alegria i d'un taverner que casualment s'hi va ensopegar, Pere Garriga. Els fets es van produir el 4 de juny de 1923 al carrer del Carme de Barcelona, quan un grup de xoc anarquista volia atemptar contra Pedro M. Homs, un advocat de la CNT que actuava com a confident de la policia i que finalment va resultar sa i estalvi.

La justícia va processar Joaquín Blanco Martínez, Josep Espuñes Bach i va declarar en rebel·lia José Alamo, Pere Boada, Joaquín García Sancho i Ramon de Riu, germà de la Maria, tots de la CNT. La Maria de Riu va testificar que aquell 4 de juny va tenir Joaquín Blanco com a hoste a casa seva, jaient fins a les 2 de la tarda.

Joaquín Blanco Martínez, que actuava amb el nom de José Picón Martínez i se'l coneixia amb el mot de Picón i també amb el de Valladolid i Josep Espuñes van ser finalment condemnats a cadena perpètua per homicidi i a 14 anys, 8 mesos i 21 dies de reclusió temporal per homicidi.⁴⁷

La primera fuga

Segon Iturbe⁴⁸ la primera fuga en què va intervenir va ser en la d'un militant anomenat Giménez a qui la Maria de Riu li va fer arribar l'arma. El director de la presó Model, Luis Ochaíta va descobrir el fet i va fer detenir un pres comú que va servir d'intermediari. Aquest pres no va delatar la Maria, malgrat les pallisses que la policia li van propinar. Malauradament no hem trobat cap altra referència sobre Giménez ni sobre aquest intent.

⁴² *El Heraldo de Madrid*, 19 d'agost de 1924, p. 4.

⁴³ *La Libertad*, 3 de març de 1925, p. 4.

⁴⁴ ITURBE, Lola (2015), *La mujer en la lucha social y en la Guerra Civil Española...* p. 82.

⁴⁵ ITURBE, Lola (2015), *La mujer en la lucha social y en la Guerra Civil Española...* p. 84.

⁴⁶ *La Vanguardia*, 26 de setembre de 1924, p. 6.

⁴⁷ *La Voz*, 9 d'octubre de 1924, p. 2.

La fuga de la presó Model

El 9 de desembre de 1928 Maria de Riu va participar en l'espectacular fuga de quatre presos anarquistes.⁴⁹ Eren Jaume Compte Canellas, Jaume Julià Pedrol, Josep Alcodori Villalba i Joan Massip Puig. Tots havien estat condemnats per diversos delictes. Jaume Compte i Jaume Julià per l'intent de fer volar el tren reial al seu pas per la foradada del Garraf. Joan Massip estava processat pels atracaments a mà armada a l'editor Maucci, per un altre perpetrat a la Rabassada i pel robatori i assassinat de l'amo i encarregat del cafè España de Badalona. Josep Alcodori, de mal nom Cap Gros, era processat per l'assassinat del xofer Juan García, davant mateix de la Quinta l'Aliança al febrer d'aquell mateix any.

Els presos tenien claus falses i pistoles que havien introduït prèviament des de fora, segurament per la Maria de Riu i la Sebastiana Curuella, ambdues després també processades.

Poc després de dinar els presos es dirigien a les seves cel·les. Quan eren a la rotonda un d'ells va aprofitar un moment que l'oficial va anar al lavabo per tancar la seva porta amb clau. Compte va amenaçar amb la pistola un pres preferent que acompanyava l'oficial. Massip, Alcodori i Julià, proveïts de claus falses es van adreçar cap a la porta que comunicava la galeria número 1 amb el pati dels rentadors. La van obrir i van entrar tancant-la rere seu. Van obrir una altra porta dels rentadors amb les claus que tenien i es van encaminar cap un vàter on van obrir un esvoranc a través del qual es van despenjar cap al recinte emmurallat que estava vigilat per la guàrdia exterior.

Al recinte van colpejar el cap del soldat vigilant amb una botella, aquest, però, encara va poder reaccionar i agafar la pistola de l'Alcodori. Els presos van lligar una corda a una de les escales de ferro per les que es puja a les garites dels sentinelles. Alcodori i Massip es van tirar des de dalt del mur al carrer Provença i van fugir en direcció a Sants perseguits per una parella de guàrdies de seguretat i un empleat de tramvies. No els van poder atrapar. Julià va poder fugir sense problemes. Compte va aconseguir deslliurar-se del sentinella, que estava ferit a la garita, però no dels guàrdies i el conductor que en tornar enrere el van reduir després d'una aferrissada lluita que li va provocar fortes lesions. El conductor del tramvia també va resultar ferit, però de poca importància.

Al cap de poca estona, a l'estació de Sants foren detinguts Massip i Alcodori en intentar atracar el seu factor en cap. En veure's escomès pels anarquistes va fer sonar el xiulet, fet que va atreure els agents de l'ordre i una parella de la guàrdia civil. Entre tots els van capturar i els van a dur a la prefectura de la policia on els van identificar i els van retornar a la Model. Jaume Julià també fou detingut al carrer Cervantes de Barcelona, després de causar diverses ferides de navalla a un agent de l'ordre.

Judici i Consell de Guerra

El jutge de la Universitat, Luís Bernardo Fernández, que instruïa el sumari per intent d'evasió contra els quatre presos va dictar contra ells auto de processament i presó. Ara a més de les causes que ja tenien pendents, se'ls afegia les de coaccions, tinença il·lícita d'armes i atemptat a l'autoritat a Josep Alcodori i trencament de condemna, coaccions, tinença il·lícita d'armes i atemptat a l'autoritat a Joan Massip i a Jaume Compte. Després de treballar nit i dia durant quatre dies, la policia encara no havia pogut saber com s'havien pogut introduir a la presó les armes i les claus.⁵⁰

El 2 de setembre de 1929, a més de la jurisdicció civil es va autoritzar la constitució d'un Consell de Guerra ordinari de plaça per veure i fallar la causa instruïda⁵¹ pel comandant d'infanteria Julio Rocha, jutge permanent de la Capitania General contra els quatre anarquistes per insult

⁴⁹ ITURBE, Lola (2015), *La mujer en la lucha social y en la Guerra Civil Española...* p. 83.

⁵⁰ *La Vanguardia*, 12 de desembre de 1928, p. 8.

⁵¹ *La Vanguardia*, 15 de desembre de 1928, p. 1.

⁵² *La Correspondencia militar*, 3 de setembre de 1929, p. 3.

d'obra al soldat sentinella. A les 9 del matí del 9 de desembre, al Saló d'Actes de la Presó Model de Barcelona es va celebrar aquest Consell de Guerra.⁵² Per aquest Consell de Guerra se'ls va condemnar a tres anys de presó amb les accessòries legals i abonament de la presó preventiva.⁵³

Còmplices i altres implicats

A finals de febrer de 1929 la policia va detenir altres persones com a còmplices de la fugida, entre ells l'esposa de Josep Alcodori i Maria de Riu. A tots elles els van exigir 500 pessetes de fiança per poder tenir llibertat provisional.⁵⁴ Un cop acabat el sumari que instruïa el Jutjat de la Universitat es va enviar a l'Audiència. A més dels quatre que havien intentat fugir estaven processats com a còmplices o encobridors: Vicent Vilaller (o Vitaller) Jauregui, Carles Guiu Martínez, Vicent Corbera Fabuel (o Fabuet), Juli Alvaro Velilla, Elias Robles González i dues dones, Sebastiana Curuella Mutadraga i Maria de Riu Berengué.⁵⁵ En virtut del Decret d'Ampliació d'Amnistia que es publicà a la *Gaceta* el 15 d'abril de 1930 es va anul·lar el procés per temptativa de fuga del 9 de desembre de 1929⁵⁶ i també ho va fer l'autoritat militar.⁵⁷ La Maria de Riu, que estava en llibertat provisional, com la resta d'acusats o implicats en restava lliure. Segons el diari *Les Circumstàncies*⁵⁸ el Decret d'Amnistia també afectava Francesc Macià, Ventura Gasol i els complicats en el Complot de Prats de Molló; un sargent i un soldat del Regiment de Tetuan per uns suposats ultratges a la bandera, Àngel Morera i altres pels esdeveniments de l'11 de Setembre de 1913, els acusats per repartir fulls clandestins complicats en el procés de Baltà i pels Fets de Vic.

Malgrat el Decret d'Amnistia va ser assenyalada la Secció Quarta de l'Audiència per instruir la vista de la causa⁵⁹ contra els quatre anarquistes i els seus còmplices per als dies 13 i 14 d'octubre de 1930. El fiscal va demanar per Jaume Julià un any de presó i mil pessetes de multa per tinença il·lícita d'armes, per trencament de condemna tres anys de presó i per atemptat a un agent de l'autoritat uns altres tres anys de presó. Per a Jaume Compte va demanar tres anys de presó per trencament de condemna i set mesos de presó i mil pessetes de multa per resistència. Per a Massip i Alcodori una pena d'un any de presó a cadascun per desordres públics i mil pessetes per resistència. A Vicent Vilaller, Carles Guiu i a Jaume Serra⁶⁰ sis mesos de presó i a la Maria de Riu i la resta d'implicats quatre mesos de presó. El redactor de la notícia advertia que alguns dels presos estaven compresos en l'indult decretat feia poc.

La fugida d'Hilario Esteban i Joan Massip

Hilario Esteban Gil i Joan Massip Puig van ser dos dels més cèlebres activistes de l'anarquisme. Juntament amb Jaume Serrat, Manuel Montero, Carles Guiu, Felip Tifena, Jacinto Vila, Fèlix Gómez,⁶¹ Josep Martí⁶² i altres formaven un dels grups d'acció més actius de l'anarcosindicalisme espanyol. Hilario Esteban i Joan Massip estaven complicats en l'essalt al Cafè España de Badalona i en la mort del seu amo i d'un cambrer ocorregut del dia 12 de maig de 1924.⁶³ També

⁵² *La Vanguardia*, 5 de desembre de 1929, p. 7.

⁵³ *La Vanguardia*, 21 de gener de 1930, p. 8.

⁵⁴ *La Vanguardia*, 26 de febrer de 1929, p. 10.

⁵⁵ *La Vanguardia*, 4 de setembre de 1929, p. 7. En aquesta llista caldria afegir Jaume Serrat Rius que després apareixerà en les peticions de pena del fiscal. També l'hem trobat implicat en la fuga en algunes altres notícies de l'època: *La Vanguardia*, 26 de febrer de 1929, p. 10.

⁵⁶ *La Vanguardia*, 16 d'abril de 1930, p. 6.

⁵⁷ *La Vanguardia* 20 d'abril de 1930, p. 8.

⁵⁸ *Les Circumstàncies*, 18 d'abril de 1930, p. 2.

⁵⁹ *La Vanguardia*, 25 de setembre de 1930, p. 6.

⁶⁰ En algunes notícies Jaume Serrat Rius apareix com a implicat en el cas.

⁶¹ *La Correspondencia Militar*, 3 de desembre de 1930, p. 4. *La Voz* 7 de desembre de 1930, p. 3.

⁶² *Ahora*, 21 de gener de 1931, p. 6.

⁶³ *El Sol*, 20 de juny de 1929, p. 4. *El Siglo Futuro*, 18 de febrer de 1930, p. 2.

en l'atracament a mà armada a l'editor Maucci i el seu fill i trets contra tres agents de la policia del 12 d'agost de 1924.⁶⁴ Ja hem vist que Joan Massip també estava implicat en un altre atracament perpetrat a la Rabassada i pel robatori i assassinat de l'amo i encarregat del cafè España de Badalona. Hilario Esteban a més també va estar implicat en la mort del gerent i de dos obrers de la fàbrica Talsas del carrer Pere IV de Barcelona, el dia 16 d'abril de 1935.⁶⁵ Per tots aquests fets ambdós activistes van ser condemnats a diversos anys de presó.

Segons Iturbe⁶⁶ Maria de Riu va col·laborar en la fugida de la presó d'Hilario Esteban i de Joan Massip amb tota mena de riscos. Maria de Riu, informa Iturbe, va aconseguir fer-los arribar cordes i llimes. La fugida va fracassar i Esteban i Massip van ser maltractats i tancats en una cel·la de càstig, als soterranis de la presó. No hem trobat cap document que ens parli d'aquesta fugida de la presó efectuada conjuntament per Joan Massip i Hilario Esteban. Sobre la fuga de Joan Massip ja n'hem parlat més amunt i sobre alguna fugida de la presó d'Hilario Esteban només hem trobat una breu al·lusió a la premsa⁶⁷ en què consta que Hilario Esteban s'havia escapat de la presó poc abans que el Tribunal d'Urgència assenyalés els dies 22 i 23 de juliol de 1935 per a la vista de la causa pels tres morts de la fàbrica Talsas. En una altra nota de premsa⁶⁸ hem trobat que Hilario Esteban va ser finalment absolt en relació a aquella causa.

Comitè Femení Pro Amnistia dels Presos

A la caiguda de la Dictadura de Primo de Rivera, Maria de Riu va participar activament del Comitè Femení Pro amnistia dels Presos fent una intensa campanya d'ajut als presos⁶⁹ i per a l'ampliació de l'amnistia i la revisió dels processos polítics i socials. Així al diari *La Publicitat*⁷⁰ ens consta la signatura de la Maria de Riu en el "Manifest Femení: pels nostres presos polítics i socials". Aquell 1 d'abril de 1930 el Comitè Femení Pro Amnistia va lliurar al president de la Diputació de Barcelona, Joan Maluquer Viladot, dues-centes deu mil signatures de dones catalanes que s'adherien a la demanda. Unes signatures que Joan Viladot havia de fer a mans del govern de Madrid, presidit en aquell moment pel general Damaso Berenguer.

La II República

El dimarts 14 d'abril de 1931, a Barcelona, Lluís Companys hissava la bandera republicana i proclamava la República Catalana i Francesc Macià proclamava la República catalana dins de la República Federal Espanyola. Pels carrers hi havia una animació extraordinària i desfilades de banderes amb visques a la República. A través de la ràdio el Govern Provisional aconsellava als obrers que no abandonessin la feina i que mantinguessin l'ordre.

Assalt a la Presó de dones de Barcelona

A les set de la tarda d'aquell mateix 14 d'abril grups d'obrers van assaltar la presó Model,⁷¹ van deixar en llibertat tots els presos polítics i comuns, en total uns sis-cents,⁷² la majoria comuns, i van cremar els fitxers i arxius de la presó cel·lular.

⁶⁴ *Ahora*, 21 de gener de 1931, p. 6. *El Heraldo Español*, 21 de gener de 1931, p. 11.

⁶⁵ *El Sol*, 23 de juliol de 1935, p. 7. *La Libertad*, 24 de juliol de 1935, p. 2.

⁶⁶ ITURBE, Lola (2015). *La mujer en la Lucha social y en la Guerra Civil Española...* p. 83.

⁶⁷ *El Siglo Futuro*, 10 de juliol de 1935, p. 24.

⁶⁸ *El Siglo Futuro*, 24 de juliol de 1935, p. 24.

⁶⁹ ITURBE, Lola (2015). *La mujer en la Lucha social y en la Guerra Civil Española...* p. 84.

⁷⁰ *La Publicitat*, 1 d'abril de 1930, p. 5.

⁷¹ *La Vanguardia*, 15 d'abril de 1931, p. 8.

⁷² *La Época*, 15 d'abril de 1931, p. 3. Segons el diari *El Liberal*, 15 d'abril de 1931, p. 5, els reclusos que van ser alliberats eren set-cents.

La presó de les dones també va ser assaltada. Segons la premsa de l'època,⁷³ a les 10 de la nit, un grup nombrós, entre els quals figuraven moltes dones, es van dirigir cap a l'edifici de la presó de dones, situat a la Rambla de Sant Pau. La majoria dels seus integrants anaven armats amb pistoles i altres duien barres de ferro, amb les quals s'ajudaren per obrir les portes de la presó. Tumultuosament van entrar al vestibul, també tirant per terra la porta que conduïa als corredors i pujant per l'escaleta després de tombar altres portes van arribar a les oficines.

El personal de la presó va considerar inútil presentar resistència, perquè els sublevats coneixien molt bé l'edifici, ja que amb el grup hi anaven moltes dones. El primer que van fer va ser destruir la instal·lació elèctrica perquè els guàrdies no es poguessin comunicar amb l'exterior. Després es van escampar per tot l'edifici i mentre uns destruïen els registres, els altres entraven a la presó destruint-la en la major part. Un altre grup es va adreçar a les recluses dient que sortissin que el poble els concedia la llibertat. Les recluses, amb grans mostres d'alegria i sorpresa, van abandonar els seus departaments afegint-se a la multitud.

No van fer ni la més petita agressió a les Germanes de la Caritat, ni als empleats. Les recluses alliberades van ser unes trenta. Segons el corresponsal no en figurava cap que estigués presa per qüestions socials.

Segons Dolores Iturbe,⁷⁴ la Maria de Riu es va posar al front de les assaltants, va alliberar les companyes empresonades i va cremar els arxius. Com ja hem vist, Maria de Riu coneixia molt bé aquella presó. La presó de dones de Barcelona era coneguda per la presó vella, d'Amàlia o de Reina Amàlia, una presó que havia estat de homes, dones, ancians i nens i que arran de la inauguració de la presó Model l'any 1904 va passar a ser exclusivament de dones, adúlteres, lesbianes, blasfemes, prostitutes, anarquistes... fins al seu enderroc l'any 1936 per part del Sindicat de la Construcció de la CNT com a part del procés revolucionari. Aquesta sinistra instal·lació penitenciària ha passat a la història com una de les més tèniques i inhumanes que ha tingut la ciutat de Barcelona. Segurament sigui aquest l'episodi de la biografia de la Maria de Riu que més fama i prestigi li va donar de tots els que va viure.

La Maria de Riu, amb les dones alliberades, van marxar en manifestació fins a la plaça de l'Ajuntament de Barcelona per reclamar al president Macià l'alliberament de totes les persones preses a Catalunya.

La Guerra Civil

Durant la II República la Maria de Riu va continuar la seva vida compromesa amb la lluita anarcosindicalista i en favor dels presos. Com moltes de les seves companyes i companys, el 19 de juliol Maria de Riu va ocupar el seu lloc en la lluita al carrer contra l'aixecament feixista. Durant la Guerra Civil va lluitar com a miliciana al front. Es va incorporar a la Columna Hilario-Zamora, que s'havia format a Lleida el 21 de juliol de 1936 i que tenia com a cap civil l'anarquista Hilario Esteban i com a cap militar el capità del Regiment d'Albuera, Sebastián Zamora Medina.⁷⁵ Sembla que la Maria de Riu havia participat en una fuga d'aquest cap anarquista.⁷⁶ Quan la columna Hilario-Zamora era establerta a Sástago va muntar un taller de confecció per vestir als combatents. Amb aquesta columna Maria de Riu va participar en la presa de Quinto i Monte Camero.⁷⁷ Iturbe es podria referir en realitat a la Loma del Cornero⁷⁸ on després de conquerir-lo l'exèrcit republicà va situar el comandament i els seus elements per a la presa de Quinto, entre el 24 i el 26 d'agost de 1937.

⁷³ *El Heraldo de Madrid*, 15 d'abril de 1931, p. 10.

⁷⁴ ITURBE, Lola (2015), *La mujer en la lucha social y en la Guerra Civil Española...* p. 84.

⁷⁵ VILLARROYA, Joan (1991). "Les milícies antifeixistes a Catalunya", *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, p. 447-460.

⁷⁶ ITURBE, Lola (2015), *La mujer en la lucha social y en la Guerra Civil Española...* p. 83.

⁷⁷ ITURBE, Lola (2015), *La mujer en la lucha social y en la Guerra Civil Española...* p. 85.

⁷⁸ <https://studylib.es/doc/6293742/batalla-de-quinto> consultat l'1 de juliol de 2019.

La Hilario-Zamora es va integrar a la columna Ortiz i en aquest grup també hi van estar assignades un grup de milicianes com Concha Pérez, Rosario Sánchez, Casilda Méndez o Pepita Vázquez Núñez, que van participar en l'intent de presa de Belchite.

Exili

En acabar la Guerra Civil i un cop assumida la derrota de la revolució social a Catalunya, la Maria de Riu es va exiliar a França, on sembla que no va continuar amb una militància activa, almenys tal i com l'havia portat fins al moment. Com va dir Lola Iturbe.¹⁹

Al final de la contienda, se refugió en Francia, limitándose a la vida familiar, esfumándose su fuerte personalidad en la interminable noche del exilio.

A la partida de naixement de la Rita Prat de Riu (filla de Maria de Riu) hi hi ha una nota marginal en què es diu: «*La inscrita contrajo matrimonio con D. Manuel Moya Morales en París XIII Francia el 23.12.1967*» Aquest ajuntament ens va confirmar el matrimoni amb carta del 19 de desembre de 2017 dient que Manuel Moya era nascut a Melilla el 8 de febrer de 1915 i ella el 30 de novembre de 1920 a Barcelona. Recerques posteriors no han donat cap resultat per trobar-ne qualsevol rastre.

La figura de la Maria de Riu dona nom i inspiració a la biblioteca anarquista Maria Rius, que vol impulsar el debat polític, la reflexió i el creixement col·lectiu al voltant de l'anarquisme i també la recuperació de la memòria històrica. L'espai està ubicat al número 79 del carrer Corts Catalanes de Lleida.

Bibliografia

AISA, Ferran; *La cultura anarquista a Catalunya*, Barcelona: Edicions de 1984, 1984.

CHRISTIE, Stuart; *Nosotros los anarquistas: un estudio de la Federación Anarquista Ibérica (FAI) 1927-1937*, Universitat de València, València, 2010.

GÓMEZ, Juan; *Historia del anarquismo español: epílogo hasta nuestros días*, Madrid: La Malatesta editorial, 2006.

ITURBE, Lola; *La mujer en la lucha social y en la Guerra Civil Española*, Madrid: La Malatesta Editorial, 2015.

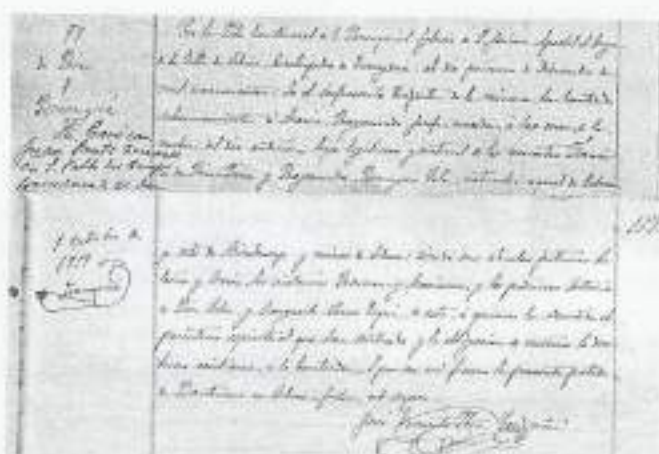
RUBIÓ, Josep; SOLDEVILA, Jordi; "Més enllà de Barcelona: la Setmana Tràgica a les comarques de Ponent. Una primera aproximació", *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, Tàrraga, 2010, p. 232-253.

SANS, Josep Maria; PAU, Antoni; JUNYENT, Emili; Arbeca, *Història i record, 30 anys després*, Lleida: Ajuntament d'Arbeca, 2014.

SANZ, Ricardo; *El sindicalismo y la política, Los "Solidarios" y "Nosotros"*, Tolosa: Imp. Du-laurier, 1996.

VILLARROYA, Joan; "Les milícies antifeixistes a Catalunya": *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1991, p. 447-460.

¹⁹ ITURBE, Lola (2015), *La mujer en la lucha social y en la Guerra Civil Española...* p. 85.

Partida de batall de la Maria de Riu. / Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona.

Linda de la porta amb la inscripció de la Notaria dels Riu al carreró de Sant Feliu d'Arbeca. / Arxiu dels autors.

Un exemple de Carnet Sindical (C.N.T.) / Arxiu de Diego Garcia.

Casa on va néixer la Maria de Riu al carrer 11 de Setembre d'Arbeca. / Arxiu dels Autors.

INFORMACION LOCAL

Proclamación de la República en Barcelona

Se constituye un Gobierno provisional presidido por el señor Maciá > Los republicanos se poseen del Ayuntamiento y de la Diputación > Animación extraordinaria en las calles y desfile de banderas > En la Capitania General y en el Gobierno civil. Han sido libertades los presos de la Cárcel Modelo y Cárcel de Mujeres > Las manifestaciones populares continuaron hasta la madrugada > Por Radio y mediante poderosos altoavoces, el Gobierno provisional aconseja a los obreros que no abandonen el trabajo y que mantengan el orden

Proclamació de la República Espanyola / Hemeroteca del diari La Vanguardia.

Biblioteca Maria Rius a Lleida / Anxi dels autors.

Interior de la Biblioteca Maria Rius de Lleida /
Anxi de la Biblioteca Maria Rius.

Interior de la Biblioteca Maria Rius de Lleida /
Anxi de la Biblioteca Maria Rius.

Cartell de la Celebració del Segon Aniversari de la
Biblioteca Maria Rius / Anxi de la Biblioteca Maria Rius.

